

Fabiny Tibor

Mártírium mint szó és tett William Tyndale életében és halálában

Ki vagy, ki saját vágyaimmal kísértesz?” T. S. Eliot *Gyilkosság a székegyházban* (1935) című drámájában a főhős, Becket Tamás kiált fel így, amikor az önmagával vívott lelki tusájában a nem várt negyedik kísértő személyében ráismer az „égi nagyságot” cserébe saját mártíriumával fizetni kész hiú sóvárgására. Ám Becket legyőzi a negyedik kísértőt, vagyis önmagát, s így karácsony másnapján, amely az egyház liturgiája szerint az első keresztény mártír, István vértanú ünnepe, immár éretten és higgadtan prédikál:

„A keresztény vértanúság nem véletlen [...] A vértanúság sohasem az ember szándéka, mert az igazi vértanú az, aki Isten eszközeként lett, aki elveszítette akaratát az Isten akaratában, azaz hogy nem is elveszítette, hanem megalálta, mert szabadságra lelt abban, hogy aláveti magát Istennek.”¹

Vajon a 16–17. században a hitükért vértanúságot szenvedő katolikus, protestáns és anabaptista mártírok – Brad S. Gregory számítása szerint mintegy ötezer személy² – találkoztak-e az Eliot Becketjéhez hasonló „negyedik kísértővel”? Nem tudjuk, s természetesen nem is firtathatjuk. Egy-egy mártírhálállal megpecsételt életűnek azonban nyomába eredhetünk.

A 16. század elején, az angol reformáció hajnalán a római katolikus egyház hitét védő Morus Tamás (1477–1535. július 7.) és a reformatori hitet valló William Tyndale (kb. 1492–1536. október 6.) hívítaja³ szenvedélyben és felkészültségben epoksi méretűnek⁴ tekinthető, s lelkiismeretük meggyőződésért mindketten az életükkel fizettek. Életükben a legnagyobb ellenfelek, azonban a tizennégy, illetve tizenhat hónapos fogságukat követő halálukban mindketten Krisztus tanúi, mártírok lettek.⁵ Több alkalommal is írtak a keresztény mártíriumról, mielőtt maguk is mártírként fejezték be életüket.

¹ T. S. ELIOT, *Gyilkosság a székegyházban*, ford. Vas István, Bp., Európa, 1985 (XX. századi angol drámák), 690.

² BRAD S. GREGORY, *Salvation at Stake: Christian Martyrdom in Early Modern Europe*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 1999, 6.

³ http://thomasmoresstudies.org/tmsstudies/DCH_Fabiny.pdf (utolsó letöltés: 2014. november 30.)

⁴ BRAD S. GREGORY, *Tyndale and More, in Life and in Death*, Reformation, 8, 2003, 173–197.

⁵ Uő, *Saints and Martyrs in Tyndale and in More = Martyrs and Martyrdom in England, c. 1400–1700*, ed. Thomas S. FREEMAN, Thomas F. MAYER, Woodbridge, The Boydell Press, 2007 (Studies in Modern British Religious History), 107–125.

Fabiny Tibor, „Mártírium mint szó és tett William Tyndale életében és halálában”, in: Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Száraz Orsolya (szerk.), *Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, Debrecen, 2015, Debreceni Egyetemi Kiadó, /Loci Memoriae Hungaricae, 3./, pp. 15–29.

A következőkben a szó és a tett egységét vizsgálom meg, elsősorban William Tyndale életében és íásaiban, alkalmilag összehasonlítva ezeket a nagy ellenfél, Morus Tamás szintén a mártíriumról szóló gondolataival. Arra vagyok kíváncsi, hogy az írásban is sokszor kifejtett hitbeli meggyőződés, a „szó” miként válik számára eseményé, történéssé, azaz valósággá. Mindeközben a mártírológia – véleményem szerint – eddig elhanyagolt hermeneutikai szempontjára is igyekszem rávilágítani. Tézisem, hogy a keresztény, s különösen is a protestáns mártírológia igazán csak a bibliai tipológia (más néven: „figurális értelmezés”) logikájának ismeretében érthető meg.

Mártírológia és tipológia

Eric Auerbach a *Figura* című híres tanulmányában a következőképpen definiálta a figurális értelmezést: „A figurális értelmezés két olyan esemény vagy személy között hoz létre összefüggést, amelyek közül az egyik nemcsak önmagát, hanem a másikat is jelenti, a másik pedig az egyiket magában foglalja vagy beteljesíti. A figura két pólusa időben elválk egymástól, de mint valódi történéis vagy személy, mind a kettő az idődimenzióon belül van.”⁶ Hagyományos értelemben a bibliai tipológiáról az Ó- és az Újszövetség (ahogy ma kezdik mondani: a Héber Biblia és az Újszövetség) kapcsolataként beszélnek, amikor egyes ószövetségi személyek, dolgok vagy események újszövetségi személyek, dolgok vagy események típusai, előképei, azaz prefigurációi, s így az Újszövetség „beteljesíti” az Ó-t. 1992-es angol nyelvű könyvemben⁷ a hagyományos tipológiafogalmat („prefiguráció”) kiterjesztettem, s arról szóltam, hogy a keresztény gondolkodásban inkább „posztfigurációról” kell beszélnünk; tehát Krisztus nemcsak az Ószövetség betöltése, antitípusa, hanem a keresztény ember számára Krisztus maga lesz „típus”, olyan „minta”, amelyet az őt követőknek kell betölteni, imitálni – kempisi értelemben. Ez a „posztfiguráció” már az Újszövetségben is jelentkezik, különösen a mártírium kapcsán.

Vizsgáljuk meg a keresztén függő Jézus halála előtti utolsó szavait, valamint Istvánnak a megkövezése pillanatában kimondott utolsó szavait! A keresztény ember számára a keresztény élet kereszt formájú, Krisztus formájú élet. A mártírok protomártíra István, az vértanú (ApCsel 7,2–60), aki „betölti” Krisztus mintáját. Figyeljük csak meg: István, az első vértanú az őt megkövező zsidókért Jézus szavaival imádkozik, csak a sorrend különbözik: István először a lelket ajánlja fel, és azután könyörög az üldözőiért. A verbális egybeesést tulajdoníthatjuk annak is, hogy Lukács a szerzője mind az idézett evangéliumnak, mind az Apostolok Cselekedeteinek, de az is figyelemre méltó, hogy Lukács maga is a bibliai tipológia analógiájával gondolkodik.

⁶ ERIC AUERBACH, *Figura = A hermeneutika elmélete*, szerk. FABINY Tibor, Seeged, JATEPress, 1987 (Ikonológia és Műértelmezés, 3), 46.

⁷ Tibor FABINY, *The Lion and the Lamb: Figuratism and Fulfilment in the Bible: Art and Literature*, London, Macmillan, 1992, 111–115.

Típus, figura (előkép)	Antitípus, posztfiguráció (beteljesedés)
Jézus: Lk 23,34 és Lk 23,46	István: ApCsel 7,59–60
³⁴ Jézus pedig így könyörgött: „Atyám, bocsás meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.”	⁵⁹ Amikor megkövezték Istvánt, az így imádkozott: „Úr Jézus, vedd magadhoz lelkemet!”
³⁴ ő dő Jhesus eslegen Páter, áfesz autóis, ou gar oidasin ti poioúsin.	⁵⁹ kai eluthobóloun tòn Stéfanon epikalsómevov kai légonta Kýrie Ihesu, déxi to pnevma mou.
⁴⁶ Ekkor Jézus hangosan felkiáltott: „Atyám, a te kezébe teszem le az én lelkemet!” És ezt mondta, meghalt.	⁶⁰ Azután térdre esett, és hangosan felkiáltott: „Uram, ne ródd fel nekik ezt a bűnt!” És amikor ezt mondta, meghalt.
⁴⁶ kai fowhnsas fowhí megáli o Ihesus Páter, eis xepás sou paratítheimai to pnevma mou. toúto de eipwv éxēneusev.	⁶⁰ theis de ta gónata ékrapzen fowhí megáli Kýrie, mh stíthhs autóis taúτηn tήn áμωrtiav. kai toúto eipwv ékōmíthē.

Tyndale életéről először John Foxe (1516/17–1587) 1563-as hatalmas *Acts and Monuments* című mártírológiai munkájából⁸ szerzhetünk tudomást. 1573-ban ő jelentette meg John Day nyomdással együtt a *The Whole Works of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes, Three worthy Martyrs* című kiadványt.⁹ A könyv egyrészt könyvszerűleg jelentős – szép minőségben megjelentett folio-kiadvány –, másrészt azért is, mert ezúttal Foxe nemcsak a mártírok életének és halálának általa megrajzolt narratíváját adja elő, hanem a mártírok szavait is, azaz „saját alá rendez” az angol korai reformáció három legjelentősebb alakjának és tudós mártírjának összegyűjtött írásait.

A következőkben William Tyndale íásaiban keressük a mártíriumra mint a Krisztus-követés típusára utaló gondolatokat, majd azokat a mártíriumra vonatkozó bibliai verseket vesszük sorra, amelyeket íásaiban magára vonatkoztat a két nagy ellenfél, a katolikus Morus Tamás és a reformátor William Tyndale is.

Mártíriumra való utalások Tyndale íásaiban

A következőkben Tyndale négy próza művéből idézünk fel részleteket, majd egy Frith-nek írt levelét kívánjuk a mártírium szempontjából elemezni.

1. A hamis sáfár példázata (1528)

Tyndale 1528-ban, nyolc évvel a mártírhála előtt egy lutheri prédikáció átdolgozásában, *A hamis sáfár példázata* című, a megigazulás teológiai kérdéséről szóló művében

⁸ Thomas S. Freeman szerint John Bale (1495–1563) tekinthető az angol protestantizmus megreformálójához, az ő tanítványa volt a nagyobb hírnévre szert tett John Foxe. Foxe munkája 1563–1689 között kilenc kiadást ért meg, volt számos rövidített kiadása is. Lásd Thomas S. FREEMAN, *Introduction: Over their Dead Bodies: Concepts of Martyrdom in Late-Medieval and Early-Modern England = Martyrs and Martyrdom in England*, i. m., 2.

⁹ *The whole works of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes, three worthy martyrs, and principall teachers of this Church of England collected and compiled in one tome together, [sic] being before scattered, [and] now in print here exhibited to the Church. To the prayse of God, and profite of all good Christian readers*, At London: Printed by Iohn Daye, and are to be sold at his shop vnder Aldersgate, An. 1573.

villantja fel Isván vértanú példáját, mely szerint a krisztuskövető a halála pillanatában is az ellenségéért imádkozik. Krisztusról tanúskodó saját halálának „profécijája” vagy előképe ez. Krisztus, Isván és Tyndale is azért imádkozik, hogy Isten nyissa fel a saját bűnük következtében megvakult ellenfeleinek szemét.

„A világ általában helyesnek tartja azt, ha az ember nem öl. A keresztény viszont akkor éli meg az igazságot, ha szereti ellenségét, még ha üldöztetést és kínzást szenved is el tőle, és elszenvédi a halál kínjait, és jobban fájjalja ellenfele vakságát saját fájdalmanál, és imádkozik Istenhez, hogy nyissa meg ellenfele szemét, és bocsássa meg bűneit; ahogy azt Isván tette az Apostolok Cselekedeteiről írt könyv hetedik fejezetében, és Krisztus a Lukács evangéliuma 23. fejezetében.”¹⁰

Láthatjuk, hogy a golgotai tüposz nemcsak Isván vértanú halálában lett antitüposz, hanem az antitüposz (mint gyakran) maga is tüposzá vált: 1536. október 6-án Vilvordban, amikor a halála előtti pillanatban Tyndale is így kiáltott fel: „Isten, nyisd meg Anglia királyának szemét!” A Krisztus-követés lényege ugyanis a krisztusi tüposz, modell újra és újra történő „betöltődése”; a krisztusivá válás: életben, s ha kell, a halálban egyaránt.

2. A keresztény ember engedelmességéről (1528)

Ezt a könyvet Tyndale a német parasztháború után írta, válaszolva arra a vádra, hogy a reformátorok tanítása a társadalomban anarchiához, háborúhoz vezet. A keresztény engedelmisségén kívül számos más témát is érint, többek között Tyndale részletesen tanít, szinte prédikál a szenvedésről, a keresztény ember megpróbáltatásainak értelméről.

„A Szentlélek a megpróbáltatásokon keresztül megtisztít bennünket azáltal, hogy halálra ítéli a mi testi értelmünket, világi gondolkodásunkat, a haspárti bölcsessé- günket, és nekünk ajándékozza Isten bölcsességét. A megpróbáltatás Istentől való áldás, ahogy Jézus is mondja: »Boldogok, akiket az igazságért üldöznek, mert őkék a mennyek országa«. Hát nem vigasztaló ige ez? Ki olyan bolond, hogy ne a Krisztussal való örök boldogságot válassza és kívánja egy kis megpróbáltatás árán, mintsem hogy a kis örömkért a világgal együtt az örök kárhozatra jusson?»¹¹

¹⁰ „It is righteousness in the world, if a man kill not. But a Christian perceiveth righteousness if he love his enemy, even when he suffereth persecution and torment of him, and the pains of death, and mourneth more for his adversary's blindness than for his own pain, and prayeth God to open his eyes, and to forgive him his sins: as did Stephen in the Acts of the Apostles, the seventh chapter; and Christ, Luke xiii.” William TYNDALE, *The Parable of the Wicked Mammon*, ed. Henry WALTER, Cambridge, Parker Society, 1848, 74. (Amennyiben azt külön nem jelzem, itt és a továbbiakban az idézeteket a saját fordításomban közlöm.)

¹¹ „The Spirit through tribulation purgeth us, and killeth our fleshly wit, our worldly understanding, and belly-wisdom, and filleth us full of the wisdom of God. Tribulation is a blessing that cometh of God, as witnesseth Christ: »Blessed are they that suffer persecution for righteousness' sake; for theirs is the kingdom of heaven.« Is not this a comfortable word? Who ought not rather to choose, and desire to be blessed with Christ, in a little tribulation, than to be cursed perpetually with the world for a little pleasure?” William TYNDALE, *The Obedience of a Christian Man = Doctrinal Treatises and Introductions to Different Portions of the Holy Scripture*, ed. Henry WALTER, Cambridge, Parker Society, 1848.

Ugyanitt számos szenvedéssel kapcsolatos újszövetségi passzust is idéz:

„Az igazságot való megpróbáltatás nemcsak áldás, hanem Istentől kapott ajándék is, amelyet Isten csak az ő választottainak ad. Az apostolok örvendeztek, hogy méltónak találtak a Krisztusért való szenvedésre. Pál apostol a 2Tim 3,12-ben írja, hogy »mindazokat, akik kegyesen akarnak élni Krisztus Jézusban, szintén üldözni fogják.« A Fil 1,29-pedig így ír: »Mert nektek nemcsak az adott meg a Krisztusért, hogy higgyetek benne, hanem az is, hogy szenvedjétek érte.« Ebből is láthatjuk, hogy a Krisztusért való szenvedés Isten ajándéka. Péter apostol első levelében pedig ezt írja: »Boldogok vagytok, ha gyaláznak titeket a Krisztus nevéért, mert a dicsőség Lelke, az Isten Lelke megnyugszik rajtatok« (4,14). Hát nem csodálatos boldogság, hogy megbizonyosodhatsz arról, hogy Isten Szentlelke az örök életre pecsételt el Téged? Az üldözés révén még egészen bizonyos nem lehetsz, de ezt a bizonyosságot a megpróbáltatás árán elnyerheted, amint Pál apostol a Róm 5,3-ban írja, »a megpróbáltatás munkálja ki az állhatatosságot, az állhatatosság a kipróbáltságot [feeling]¹², a kipróbáltság a reménységet«, vagyis ezáltal tapasztalod meg Isten jószágát és segítségét és a Szentlélek munkáját. Pál apostol a Korinthusbeliekhez írt második levélben ezt írja: »Elég néked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz« (12,9).»¹³

3. Válassz Morus Tamás Párbeszédére (1531)

Morus, még mielőtt lorkancellár lett, London püspökétől, Cuthbert Tunstalltól engedélyt kapott, hogy az etrenek könyveit olvassa, azért, hogy azokat a nép nyelvén, angolul megcáfolja. Ennek eredménye az angol humanistának a *Párbeszéd az etreneké- gekről* (1529) című munkája, amelyben Luthert és Tyndale-t is egyaránt pestises etrenek- nek nevezi Morus. Két évvel később meg is születik a *Válassz Morus Tamás Párbeszédére* (1531) című Tyndale-mű. Mint látjuk, Morusnak az etrenekkel szembeni egyik visz- szatérő érve, hogy az egyház igazságát bizonyítja, hogy a mártírok szenvedtek az egyház hitéért az előző másfél évezredben. Am amit Morus Krisztus egyházának nevez, az Tyndale szerint a pápa egyháza. Morus sokszor maróan gúnyos hangjára Tyndale is szatkasztiku- san válaszol:

¹² Tyndale a görög „dokimén”-t („kipróbáltság”) 1526-ban még „feeling”-nek fordítja, 1534-ben, a javított Új- szövegség-fordításában már „experience”-t írt, ezt veszi át a *Geneva Bible* (1560) és a *King James Version* (1611) is.

¹³ „Tribulation for righteousness is not a blessing only, but also a gift that God giveth unto none save his special friends. The apostles rejoiced that they were counted worthy to suffer rebuke for Christ's sake. And Paul, in the second epistle and third chapter to Timothy, saith, »All that will live godly in Christ Jesus must suffer persecution:« and, Phil. i. he saith, »Unto you it is given, not only to believe in Christ, but also to suffer for his sake.« Here seest thou that it is God's gift, to suffer for Christ's sake. And Peter in the fourth chapter of his first epistle saith: »Happy are ye if ye suffer for the name of Christ; for the glorious Spirit of God resteth in you.« Is it not a happy thing, to be sure that thou art sealed with God's Spirit to everlasting life? And, verily, thou art sure thereof, if thou suffer patiently for his sake. By suffering art thou sure; but by persecuting canst thou never be sure: for Paul, Rom. v. saith, »Tribulation maketh feeling:« that is, it maketh us feel the goodness of God, and his help, and the working of his Spirit. And, the twelfth chapter of the second epistle to the Corinthians, the Lord said unto Paul, »My grace is sufficient for thee; for my strength is made perfect through weakness.« TYNDALE, *The Obedience, i. m.*, 139.

Morus: „Krisztus egyházát a csodák sokasága, az oly sok kihullott mártúrvér, az egész kereszténység közös egyetértése bizonyítja.”

Tyndale: „Ki bizonyította a fülbegyónás, a bűnbocsátó cédlulák árusítását és hasonló bárgyúságokat csodákkal? Ki az, aki ilyen tanításokért lett mártírrá? Én viszont ezer olyat tudok mutatni Neked, akik azért hullatták véréüket, mert e tanításoknak éppen az ellenkezőjét hirdették!”¹⁴

4. A Főpapok praktikáiról (1530)

Még a Morusnak adott felelet előtt, 1530-ban írta Tyndale ezt a munkáját, de már utal benne arra a morusi vádra, hogy az egyház bírálói állítólag nem merik vállalni a mártírhálált. Tyndale az első protestáns angol mártírra, Thomas Hironra utal, aki Németalföldön lett Tyndale követője, a kontinensen élő angol protestánsok könyveit csempészte Angliába, de a tengerparton elfogták, elkobozták a nála talált leveleket, eretnkséggel megvádolták, majd William Warham érsek és John Fisher püspök elítélte, és Maidstone-ban 1530. február 23-án elégették.¹⁵

„Morus egyik blaszfémiaja a *Párbeszéd*-ben, hogy szerinte közlünk senki sem mer a hitében hűsége senki haláláig. Nem sokkal azután, hogy leírta ezt Morus, Isren azáltal bizonyította, hogy a *Párbeszéd* szerzője hamis és hazug, hogy erővel ruházta fel szolgálóját, Sir Thomas Hiron, hogy az ő szent Fiába, Jézusba vetett hitét megvallja és vállalja a halált; az történt ugyanis, hogy Tamás, Canterbury püspöke és Rochester (John Fisher püspök) miután Hiron títokban kiéheztették és megkínnozták, Maidstone-ban kegyetlenül meggyilkolták.”¹⁶

Morus, a Tyndale által valószínűleg nem ismert *Confutation of William Tyndale-ben* (1532–1533) Hiron „az ördög bűzlő mártírjának” („the deuyls srynkyng martyr”) nevezi.¹⁷

¹⁴ Morus: „Confirmed with such a multitude of miracles, and so much blood of martyrs, and common consent of all Christendom.” Tyndale: „Who shewed a miracle to confirm his preaching of ear-confession and pardons, with like pedlary? or who shed his blood for them? I can shew you many thousands that ye have slain for preaching the contrary.” William Tyndale, *An Answer to Sir Thomas More's Dialogue*, ed. Henry Walter, Cambridge, Parker Society, 1850, 170; Elizabeth McCutcheon, *Prose Letters of More and Tyndale = Word, Church and State: Tyndale Quincenary Essays*, ed. John T. Day, Eric Lund, Anne M. O'Donnell S. N. D., Washington DC, Catholic University of America Press, 1998, 171.

¹⁵ URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hiron (utolsó leröltés: 2014. november 12.)

¹⁶ „And More, among his other blasphemies in his dialogue, saith, that none of us dare abide by our faith unto the death. But shortly thereafter God, to prove More that he hath ever been a false liar, gave strength unto his servant, Sir Thomas Hiron, to confess, and that unto the death, the faith of his holy Son Jesus; which Thomas the bishops of Canterbury and Rochester, after they had dieted and tormented him secretly, murdered at Maidstone most cruelly.” William Tyndale, *Expositions and Notes on Sunday Portions of the Holy Scriptures, together with The Practice of Prelates*, ed. Henry Walter, Cambridge, Parker Society, 1849, 340.

¹⁷ Idézi GREGORY, *Saints and Martyrs*, i. m., 119. Vö. *Complete Works of St. Thomas More*, VIII, *The Confutation of Tyndale's Answer*, ed. Louis A. Schuster, Richard C. Martinus, James P. Lusardi, Richard J. Schoeck, New Haven (CT), Yale University Press, 1973, Part I, 16/31–17/2.

5. A John Frith-nek írt második levél (1531)¹⁸

Vegyük most szemügyre William Tyndale-nek a Tower börtönében szenvedő John Frith-nek Németalföldről 1532 májusában¹⁹ írt két fennmaradt levele közül a másodikát, amelyben az idősebb mester felkipáztorként buzdítja és a mártírságra is felkészíti fiatalabb tanítványát. (Kapcsolatukat maguk is Pál apostol és Timóteus viszonyához hasonlították.)

Second Letter	Második levél
The grace and peace of God our Father, and of Jesus Christ our Lord, be with you. Amen. Dearly beloved brother John, I have heard say how the hypocrites, now that they have overcome that great business which letted them, or at the least way have brought it at a stay. They return to their old nature again. The will of God be fulfilled, and that which he hath ordained to be ere the world was made, that come, and his glory reign over all. Dearly beloved, however the matter be, commit yourself wholly and only unto your most loving Father and most kind Lord, and fear not men that threat, nor trust men that speak fair: but trust him that is true of promise, and able to make his word good. Your cause is Christ's gospel, a light that must be fed with the blood of faith. The lamp must be dressed and snuffed daily, and that oil poured in every evening and morning, that the light go not out. Though we be sinners, yet is the cause right. If when we be buffeted for well-doing, we suffer patiently and endure, that is acceptable to God; for to that end we are called.	Atyánk és Urunk Jézus Krisztus Istenünk kegyelme és békéje legyen veled. Ámen. Szeretett John testvér, hallottam, hogy az álszentesek, most, hogy túlléptek azon a nagy ügön – mely a legkevésbé sem gátolta meg őket ebben – ismét visszatértek régi természetükhöz. Teljesüljön Isten akarata, és az, amit rendelt a világ teremése előtt, mely eljön, és dicsősége minden felett uralkodjék. Szeretett testvérem, akármilyen legyen az ügy, kötelezd el magad teljesen és kizárólag szerető Atyánk és jóságos urunk mellett, és ne félj a fenyegető emberektől, és ne bízz azokban, akik szépeket mondanak; bízz abban, aki megtartja az ígérte és a szavából jó származik. A te ügyed Krisztus evangéliuma, a fény, melyet a hit vérvével kell táplálni. A mécset naponta kell meggyújtani és eloltani, az olaját minden reggel és este önteni kell, hogy ne aludjon ki fénye. Bár mi bűnösök vagyunk, az ügy helyes. Ha támadnak is bennünket a jó tetteinkért, türelmesen szenvedjünk és kiartunk, mert Istennek ez tetszik, mert ő erre a célra hívott el bennünket.
For Christ also suffered for us, leaving us an example that we should follow his steps, who did no sin. Hereby have we perceived love, that he laid down his life for us: therefore we ought also to lay down our lives for the brethren.	Mert Krisztus is szenvedett értünk, olyan példát hagyva nekünk, hogy kövessük lépteit, ki bűntelen volt. Ezt a szeretetet kapjuk tőle: értünk életét adta; ezért kell nekünk is testvéreinkért életünket adni.

¹⁸ Vö. Az időpontokról: *uo.*, 13.

¹⁹ James F. MOZELEY, *William Tyndale*, Westport (CT), Society for Promotion of Christian Knowledge, 1937, 257–260. A levélről lásd még MCCUTCHEON, i. m., 243–255.

Rejoice and be glad, for great is your reward in heaven. For we suffer with him, that we may also be glorified with him: who shall change our vile body, that it may be fashioned like unto his glorious body, according to the working whereby he is able even to subject all things unto him. Dearly beloved, be of good courage, and comfort your soul with the hope of this high reward, and bear the image of Christ in your mortal body, that it may at his coming be made like to his immortal: and follow the example of all your other dear brethren, which chose to suffer in hope of a better resurrection. Keep your conscience pure and undefiled, and say against that nothing. Stick at necessary things; and remember the blasphemies of the enemies of Christ, saying, "They find none but that will abjure rather than suffer the extremity."	Örvendj és ujjongj, mert jutalmad nagy a mennyben. Mert ha vele együtt szenvedünk, vele együtt dicsőülünk meg: ő változtatja át gyarló testünket az ő megdicsőült testének hasonlóságára, mely által mindent önmaga alá rendelt. Szeretett testvérem, légy bátor, vigaszalzd szíved a nagy jutalom reményével és hordd halandó testeden Krisztus képmását, mely előjövetelekor az ő halandó testéhez hasonló lesz; és kövesd régi testvéreid példáját, akik egy jobb feltámadás reményében szenvedtek. Tartsd lelked tisztán és romlatlanul és mondj ellent mindennek, ami nem az. Ragaszkodj a szükséges dolgokhoz; emlékezz Krisztus ellenségeinek káromlásaira, akik állítják, "mindenki inkább tagadni fog, mintsem hogy vállalja a végsőig való szenvedést."
Moreover, the death of them that come again after they have once denied, though it be accepted with God and all that believe, yet is it not glorious; for the hypocrites say, "He must needs die; denying helpeth not: but might it have holpen, they would have denied five hundred times: but seeing it would not help them, therefore of pure pride, and mere malice together, they spake with their mouths that their conscience knoweth false."	Ráadásul azoknak a halála, akik újra állítják azt, amit egyszer megtagadtak, nem dicsőséges, még ha Istenben és minden hitben elfogadott, mert az álszentek azt mondják, "meg kell halnia, nem segít neki a tagadás, de ha segített volna, ötszázszor is tagadott volna; de mivel látja, hogy nem segít, pusztán büszkeségből és álságból azt állítja, amiről lelkében is meggyőződött, hogy hamis."
If you give yourself, cast yourself, yield yourself, commit yourself wholly and only to your loving Father; then shall his power be in you and make you strong, and that so strong, that you shall feel no pain, which should be to another present death: and his Spirit shall speak in you, and teach you what to answer, according to his promise.	Ha megnyilatkozol, állj ki nézeteidért, fedd fel önmagad, kötelezd el magad teljesen és kizárólag szerető Atyád mellett; akkor ereje veled lesz és megerősít, annyira, hogy nem fogsz fájdalmat érezni a halálban; és az ő Lelke fog benned beszélni és tanít téged a válaszokra ígértéhez híven.
He shall set out his truth by you wonderfully, and work for you above all that your heart can imagine. Yea, and you are not yet dead; though the hypocrites all, with all that they can make, have sworn your death. Una salus victis nullam sperare salutem.	Igazát csodálatosan meg fogja mutatni, és fentről fog működni úgy, ahogy csak szíved el tudja képzelni. Igen, még nem haltál meg, habár az álszentek, mintend bevette halálra ítélték. Una salus victis nullam sperare salutem. ²⁰ (A leigázott egyetlen bizonyossága, hogy nem remél biztonságot.)

²⁰ Mint McCurcheon ezt kimutatja, ez idézet Vergilius Aeneidéből (I. 354): „Egy a reménye a vesztesnek, ha reményre nem áhít”. VERGIILIUS ÖSSZE MŰVEI, ford. LAKATOS ISTRÁN, Bp., Európa, 1984, 142. Tyndale ezt angolul is idézi: *An Answer to Sir Thomas Mores Dialogue*, ed. Anne M. O'DONNELL S. N. D., Jared Wicks S. J., Washington DC, Catholic University of America Press, 2000, 152/2–3 és 372.

To look for no man's help bringeth the help of God to them that seem to be overcome in the eyes of the hypocrites: yea, it shall make God to carry you through thick and thin for his truth's sake, in spite of all the enemies of his truth.	Ha az, akit látszólag legyőztek az álszentek, nem várja senkinek sem a segítségét, Isten segítséget fogja kapni, ²¹ igen, Isten fog átségíteni jóban és rosszban az igazságért, igazságának ellenségeivel dacolva.
There falleth not a hair till his hour be come: and when his hour is come, necessity carrieth us hence, though we be not willing. But if we be willing, then have we a reward and thanks. Fear not the threatening, therefore, neither be overcome of sweet words; with which twain the hypocrites shall assail you. Neither let the persuasions of worldly wisdom bear rule in your heart; no, though they be your friends that counsel you.	Egy hajjad szála sem fog meggörbülni, míg az ő órája el nem jön, a szükségzszerűség fog odavezetni, még ha akarunk ellenére is. Ám ha ez akarunk, jutalmat és köszönetet kapunk. Ezért ne félj a fenyegetésről, ne győzzön le édes szó sem; e két módon fognak támadni az álszentek. Ne hagyd az evilági bölcsesség érveit sem uralkodni szíveden; akkor sem, ha ezek barátaid, akik tanácsot adnak.
Let Bilney be a warning to you. Let not their vizor beguile your eyes. Let not your body faint. He that endureth to the end shall be saved. If the pain be above your strength, remember, "Whatsoever ye shall ask in my name, I will give it you." And pray to your Father in that name, and he shall cease your pain, or shorten it. The Lord shall cease your pain, or shorten it. The Lord of peace, of hope, and of faith, be with you. Amen.	Legyen Bilney figyelmeztetés számodra. Álarcuk ne tévessze meg szemeidet. Ne gyengüljön el tested. Aki mindvégig állhatatos, az üdvözüli. ²² Ha a fájdalom erődet meghaladja, emlékezz, „bármit, amit az én nevemben kértél, megkapod”. ²³ Az ő nevében imádkozz Atyához, és megszűnnek vagy csökkennek fájdalmaid. A béke, remény és hit Úra legyen veled. Ámen.
William Tyndale.	William Tyndale

²¹ Ez az úgynevezett deontológus etika. A deontológia olyan következtetés, amely tudatosan nem kíván számolni a magatartás esetleges negatív következményeivel. Egy deontológista számára a kötelesség elsőbbséget élvez a következménnyel szemben. A deontológia a rejtett gondviselésre alapul. Az ilyen deontológusok számára a következmények figyelmen kívül hagyása nem érdektelen, mert hiszik, hogy Isten akkor is irányítja a történelmet, mikor gondviselése nem szemmel látható. Épp ezért Isten a felelős minden olyan jó és rossz következményért, amely a kötelességünköz való ragaszkodásból fakad. Gondviselésbe vetett hit nélkül a minden áron való kötelességfelfüggetlés vakmerőnek és felelőtlennek tűnhet. Vö. DAVID BAER, *The Struggle of Hungarian Lutherans under Communism*, College Station (TX), Texas A&M University Press, 2006, 77. Lásd ezt FABINY Tibor, *John Frith (1503–1533) vitája a mártírságról*, Studia Literaria, 2012/3–4 (*Protestáns mártírtológia a kora újkorban*, szerk. CSORBA DÁVID, FÁZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, Tóth Zsombor), 72.

²² Mt 10,22b

²³ Jn 14,14

Two have suffered in Antwerp, in die sanctae crucis, unto the great glory of the gospel: four at Risesles in Flanders; and at Luke hath there one at the least suffered, and all the same day. At Roan in France they persecute; and at Paris are five doctors taken for the gospel. See, you are not alone. <i>Be cheerful; and remember that among the hard-hearted in England there is a number reserved by grace: for whose sakes, if need be, you must be ready to suffer.</i> Sir, if you may write, how short soever it be, forget it not; that we may know how it goeth with you, for our hearts' ease. The Lord be yet again with you, with all his plenteousness, and fill you that you flow over. Amen.	
If, when you have read this, you may send it to Adrian, do, I pray you, that he may know how that our heart is with you.	
George Joye at Candlemas, being at Barrow, printed two leaves of Genesis in a great form, and sent one copy to the king, and another to the new queen, with a letter to N. for to deliver them; and to purchase licence, that he might so go through all the bible.	George Joye gyertyaszentelésre Barrowban két nagyformátumú oldalt nyomtatott a Genézis könyvéből, és egy példányt a királynak, egyet pedig az új királynőnek küldött egy N-nek címzett levéllel, hogy eljuttassa hozzájuk, hogy engedélyt kérjen, hogy az egész Bibliát így ki nyomtathassa.
Out of this is sprung the noise of the new bible; and out of that is the great seeking for English books at all printers and bookbinders in Antwerp, and for an English priest that should print.	Ebből ered az új Biblia híre, abból pedig igény angol könyvekre az antwerpeni nyomdákrol és könyvkötőkről, valamint az igény egy angol papra, aki tud nyomtatni.
This chanced the 9 th day of May. <i>Sir, your wife is well content with the will of God, and would not, for her sake, have the glory of God hindered.</i>	Ez május kilencedik napján történt. <i>Feleséged Isten akaratát békében elfogadta és nem szeretné, ha miatta Isten dicsősége csökkenne.</i>
William Tyndale.	William Tyndale (Ford. Korzenszky Emőke; a fordítást javította Fabiny Tibor.)

A levélben egyéb hangúlyos elemek mellett a mártíriumra utaló kulcsszavakat emeltem ki, majd egy hosszabb tanulmány keretében közelebbről meg kell vizsgálni a mártíriumról szóló beszédmódot, a mártíridiskurzus sajátosságait, s azoknak különösen is a tipológiai retorikára utaló tulajdonságait.

A szó tetté válik: William Tyndale mártírhalála

John Foxe 1563-as *Acts and Monument*-éből, majd a tíz évvel későbbi *The Whole Works* (1573) bevezetőjéből ismerte meg – Véres Mária öt éves (1553–1558) katolikus uralmát leszámítva – az immár több évtizede is hivatalosan protestáns Anglia az első jelentős bibliafordító és reformátor életének és mártírhalálának történetét. Foxe beszámol Tyndale fiatalkoráról, a Németalföldön végzett munkásságáról, s arról, hogy miként fértközött bizalmába a katolikus hatóságok által felbérelt fiatalember, Henry Philips, aki lépre csalta és átadta őt a hatóságoknak.

„William Tyndale Antwerpen városában Thomas Pointz nevű angol kereskedő házában lakott, aki más angoloknak is adott szálláshelyet. Egyszer a házába érkezett egy Henry Philips nevű férfiú, akinak az édesapját Poole-ból ismerte. Ő egy kellemes modorú, nemes úr volt, aki saját szolgájával utazott. Ám azt, hogy honnan és miért érkezett a városba, senki sem tudta. Tyndale mester többször érkezett vele és más kereskedőkkel is, mely idő alatt a nevezett Philips megismerte Tyndale-t, és gyorsan annyira a bizalmába fértközött, hogy többször is Tyndale otthonában étkezett. Végül Tyndale megmutatta neki a könyveit és sok más titkát is, mert annyira megbízott benne, hogy nem is gyanakodott erre a Júdásra. Ámde Pointz nem bízott meg benne, és megkérdezte Tyndale-t, hogy mennyire ismeri Philips-et. A válasz erre az volt, hogy ő egy őszinte, tanult, kellemes ember. Pointz, mivel nem akarta Tyndale-t megbántani, nem kért többet, ehelyett úgy döntött, hogy egy barátja révén megismertkedik vele. Amikor Philips már három-négy napja a városban volt, sétálni hívta Pointzot, hogy néhány árumintát mutasson meg neki. A séta közben sok témáról, közt a király cselekedeteiről is beszélgettek, ám ekkor még Pointz semmit sem sejtett. De egy idő után Philips úgy érezte, hogy Pointz pénz ellenében segítene neki a dolgát elvégezni. Megkérdezte Pointzot, hogy nem segítene-e neki egy-két igen fontos ügyben, s azt mondta, a pénz nem lesz akadály. Ezután Philips a brüsszeli bíróságra ment, amely huszonnégy angol mérföldre van Antwerpenről, ahonnan a főügyész, a császár ügyészével és néhány katonával tért vissza. Három-négy nap múlva Pointz is elutazott Barois-ba, amely tízenyolc mérföldre van Antwerpenről, ahova üzletei szőlították el négy-hat hétig. Távolléte alatt Philips megkérdezte Pointz feleségét, hogy Tyndale otthon van-e. Ekkor eltávozott, de az utcán és az ajtó köré felállította azokat a katonákat, akiket Brüsszelből hozott magával. Dél felé visszatért, és megkérdezte Tyndale mestert, hogy nem tud-e neki 40 shillinget adni, „mert – mondta – ma reggel Mechelen és Antwerpen között elvesztettem az erszényemet”. Eztán meg is kapta a 40 shillinget, ami nem volt nehéz dolog, mivel Tyndale mester a világi dolgokban mindig gyanútlan és tapasztalatlan volt. Philips ekkor megpróbálta meghívni magához vacsorázni, amit Tyndale elutasított, és ő hívta meg Philipset magához. Amikor eljött a vacsora ideje, Tyndale kilépett a házból, hogy fogadja a vendéget, de Pointz háza előtt volt egy szűk folyosó, ahol ketten nem fértek el. Itt Tyndale megpróbálta maga elé engedni a vendéget, ám ő ragaszkodott hozzá, hogy Tyndale menjen elől. Tehát elől ment Tyndale, aki nem volt túl magas ember, mögötte pedig Philips, aki magas, jóvágá-

sú férfi volt. Philips azonban az ajtó két oldalára két fogdmeget ültetett, hogy lássák, ki is lép oda be. Ekkor Philips rámutatott Tyndale-re, és a katonák foglyul ejtették őt.²⁴

Tyndale-t a Brüsszel melletti Vilvorde várának (amelyet a 18. században leromboltak) börtönébe hurcolták. Itt eltöltött tizenhat hónapjáról sokkal kevesebbet tudunk, mint Morus Tamásnak a kivégzése előtt a Towerben töltött, de szellemileg igen termékeny bő esztendőjeiről. Morus könyveket, leveleket íratott, amelyeket leánya kicsempészett a Towerből, és azok megmaradtak az utókornak. Tyndale-nek mindössze egy saját kezűleg írt latin nyelvű levele maradt fenn, amelyet a 19. század közepén fedeztek fel egy brabanti levéltárban.²⁵ A levélben Tyndale a hidegre panaszskodik, és a vár parancsnokától egy meleg sapkát, meleg kabátot, egy lámpást, valamint egy héber nyelvű Bibliát, egy héber nyelvtant és egy héber szótárt kér.²⁶ A levél ismét tipológiai rezonanciákat hordoz, hiszen Pál apostol is a Troászban, Karposznál hagyott köpönyegét és a könyveit kéri Timóteustól (2Tim 4,13). Ezt „önreflexív tipológiának” nevezhetjük, legyen az utalás akár tudatos, akár nem tudatos Tyndale részéről.

Foxe-tól is tudjuk, hogy Tyndale-t a császár vagy a helyettese által megbízott tanács hallgatta ki, amelyet a neves leuveni teológus, Luther nagy ellenfele, Jacobus Latomus – szó szerint „Kövágó Jakab”, alias Jacques Masson (1475–1544) –, az inkvizíció teológiai igen jól képzett tanácsadója vezetett. Halála után hat évvel unokaöccse rendezte sajtó alá a karolikus teológus írásait, s ezek között maradt fenn a *Három könyv William Tyndale cáfolatára* című műve, amely alapján 1996-ban Robert J. Wilkinson megpróbálta helyreállítani Tyndale-nek a vilvordi börtönben írt *Solus fides justificat apud Deum* című, elvesztett írását.²⁷ Latomus szerint Tyndale a művét a Szentírás egészséges megértése kulcsának nevezte. Erre Latomus válaszolt, aztán Tyndale írt egy második, majd egy harmadik

²⁴ Vö. Foxe's *Book of Martyrs: Select Narratives*, ed. John King, Oxford, Oxford University Press, 2009, 13–20.

²⁵ MOZLEY, i. m., 333; David DANIELL, „Gold, silver, ivory, apes and peacocks” = *Word, Church and State*, i. m., 339. Vö. Guido LATRÉ, *Tyndale's Last Letter, September 1535?* = *Tyndale's Testament*, ed. Paul ARBLASTER, Getty Juhász, G. L., Turnhout, Brepols, 2002, 172–173.

²⁶ „Credo non latere te, vir praestantissime, quid de me statutum sit. Quam ob rem, tuam dominationem rogatum habeo, idque per Dominum Jesum, ut si mihi per hiemem hic manendum sit, sollicitus apud dominum commissarium, si forte dignari velit, de rebus meis quas habet, mittere calidiorem birettum; frigus enim patior in capite nimium, oppressus perpetuo catarro qui sub testitudine nonnihil augetur. Calidiorem quoque tunicam, nam, hec quam abeo admodum tenuis est. Item pannum ad caligas reficiendas. Duplois [sic] detrita est; camisea detrita sunt etiam. Camiseam laneam habet, si mittere velit. Habeo quoque apud eum caligas ex crassiori panno ad superius induendum; nocturna biretta calidiora habet etiam: utque vesperi lucernam habere liceat; rediosum quidem est per tenebras solitarie sedere. Maxime autem omnium tuam clementiam rogo atque obsecro ut ex animo agere velit apud dominum commissarium quatenus dignari velit mihi concedere Bibliam Hebraicam, Grammaticam Hebraicam, et Vocabularium Hebraicum, ut eo studio tempus conteram. Sic tibi obtingat quod maxime optas modo cum animae tuae salute fiat: Verum si aliud consilium de me ceptum [sic] est, hiemem perficiendum omnem, patiens ero, Dei expectans voluntatem, ad gloriam gratiae Domini mei Jesu Christi, Cuius Spiritus tuum semper regat pectus. Amen. W. Tyndalus.” Első kiadás: Jacob Isidor MOWATER, *William Tyndale's Five Books of Moses Called the Pentateuch: Being a Verbatim Reprint of the Edition of M. CCCCXXXI*, New York–London, Randolph–Bagster, 1884, li–lii. Lásd LATRÉ, i. m., 172–173.

²⁷ Robert J. WILKINSON, *Reconstructing Tyndale in Latomus: William Tyndale's Last, Lost, Book, Reformation*, 1, 1996, 252–285. A latin nyelvű könyv angol fordítását lásd uo., 345–400. Vö. Jos E. VERCRUSSE S.J., *Latomus and Tyndale's Trial* = *Word, Church and State*, i. m., 197–214.

dik könyvet is.²⁸ Latomus skolasztikus módon érvelt, s remélte, hogy meggyőzi ellenfelét. Egyik éles szemű meglátása, hogy Tyndale nem tett különbséget a hit előtti és a hitből fakadó cselekedetek között. Latomus válaszából nem derül ki, hogy a tárgyalásra készített, s a megigazulásról szóló latin nyelvű könyvében Tyndale utalt-e a mártírium kérdésére. Vessünk egy pillantást Foxe narratívájának befejezésére:

„Utólag az örök megvallották, hogy mennyire csodálkoztak rajtuk egyszerű életén a börtönben. Ezután az ügyészért küldtek, aki éppen vacsorázott akkor. Amint megérkezett, lefoglalta Tyndale minden tulajdonát, a foglyot pedig a vilvordé-i várba küldte, amely tízenyolc mérföldre volt a várostól. A fogságban Tyndale-nek ügyvédet ajánlottak fel, amit azonban ő elutasított. Ehelyett inkább a fogságban is tanított, és hirdette az Urat azoknak, akik fogva tartották; ezért foglatai meggyőződéssel állították, hogy ha Tyndale nem egy jó és igaz keresztény, akkor ők nem ismernek senkit sem, aki az lehet. [...] Oly mély hite volt, hogy még fogsága másfél éve alatt is sokakat térített meg, köztük a foglár, annak a lányát és sokakat a várbeliek közül.”²⁹

Amíg Tyndale a börtönből írt, egyetlen fennmaradt latin nyelvű levele kapcsán „önreflexív tipológiáról” beszélünk, addig Foxe itt idézett narratívája is a tipológikus szerkesztést, az „ahogyan-úgy” logikáját követi. Miről is van itt szó? Tyndale a börtönben megérti a börtönört és a leányát, akárcsak egykor, másfél ezer évvel korábban az ugyan-csak fogságban sínylődő Pál apostol és Szilász Filippiiben hasonló tanúságtétellel szintén megértette a börtönört (ApCsel 16,25–34).

1535 nyarán több hétig is eltarthatott Tyndale pere.³⁰ A perben Tyndale nem vonja vissza a megigazulásról szóló lutheri tanítását, ezért az inkvizíció eretneknek nyilvánította. Mivel Tyndale felszentelt pap volt, először az egyházi előjárók hivatalos ceremónia keretében, valamikor 1535. augusztus 5–9. között megfosztották őt a papság szentségétől. Korabeli, hasonló esetekről szóló tudósítások alapján elképzelhetjük, miképpen zajlott a „deszakralizáció”. Papi ruhában le kellett térdelnie a pulpituson ülő egyházi előjárók előtt, a kezét egy késsel vagy üveggel megsebeztek, s ezzel szimbolikusan elvesztette a felkenés-re adott olajat; a kezébe adott kenyeret és bort ceremoniálisan visszavették tőle, végezetül pedig letépték róla a papi ruhát és világi öltözetet adtak reá, s eztán ügyét átadták a világi hatóságoknak.³¹

²⁸ MOZLEY, i. m., 328.

²⁹ „The officers afterwards told Pointz, when they had laid him in prison, that they pitied to see his simplicity. They brought him to the emperor's attorney, where he dined. Then came the procurator-general to the house of Pointz, and sent away all that was there of Master Tyndale's, as well his books as other things; and from thence Tyndale was had to the castle of Vilvorde, eighteen English miles from Antwerp. Master Tyndale, remaining in prison, was proffered an advocate and a procurator; the which he refused, saying that he would make answer for himself. He had so preached to them who had him in charge, and such as was there conversant with him in the Castle that they reported of him, that if he were not a good Christian man, they knew not whom they might take to be one. [...] Such was the power of his doctrine, and the sincerity of his life, that during the time of his imprisonment (which endured a year and a half), he converted, it is said, his keeper, the keeper's daughter, and others of his household.” <http://www.ccel.org/ff/foxe/martyrs/foxe112.htm> (utolsó letöltés: 2014. október 1.) Vö. Foxe's *Book of Martyrs*, i. m., 13–20.

³⁰ MOZLEY, i. m., 332.

³¹ Uo., 339.

Csak spekulálhatunk arról, hogy a papi szentségről való ceremonális megfosztása után miért húzódtott több mint egy évig Tyndale kivégzése. Bizonyára diplomáciai megfontolások is szerepet játszhattak ebben: a VIII. Henrik körül ekkor már fokozatosan vagy éppen átmenetileg erősödő protestáns körök hatása (például Thomas Cromwell [1485–1540] lordkancellár gyors tündöklése, majd a pályáját szintén a vérpádon végző bukása) átmenetileg érvényesülhetett abban a tekintetben, hogy politikai nyomást gyakoroljanak a németalföldi hatóságokra.

Visszatérve Foxe narratívájára:

„Végeztül igen sok haszontalan vitarkozás után őt, bár nem érdemelt halált, a császárnak az augsburgi birodalmi gyűlésen 1536-ban hozott rendelete alapján elfűrték. Az ítélethozatal után a vesztőhelyre kísérték, testét a máglyához kötötték, itt a bakó megfojtotta, majd pedig holttestét a máglya lángjai emésztették el Vilvorde városa mellett, az Úr 1536. esztendejében. Ám halála előtt hangosan és mély hittel így kiáltott fel: »Ó, Istenem, nyisd fel az angol király szemét!«³²

Íme, Tyndale tipologikusan beteljesítette, amiről már *A hamis sáfár példázata* című 1528-as könyvében írt: „A keresztény [...] imádkozik Istenhez, hogy nyissa meg ellenfele szemét, és bocsássa meg bűneit.”³³

Az utolsó megjegyzés Morus és Tyndale kapcsolatáról szóljon, akik életükben nagy ellenfelek voltak ugyan, de Krisztusról szóló tanúságtérvő halálukban saját akaratuk ellenére is találkoztak. Bár Morus az eretnekeket az „ördög mártírjainak”³⁴ nevezte, s ha maga nem vált volna mártírrá 1535. július 7-én, tehát másfél évvel Tyndale mártírhalála (1536. október 6.) előtt, egészen bizonyosan Tyndale halálát is az ördög mártírünnének tekintette volna. Nincs arról sem adatunk, hogy az 1535 májusában bebörtönzött Tyndale értesült volna arról, hogy elfogatása után másfél hónappal nagy ellenfelét a király kivégeztette, ám elképzelhetően ő meg a „pápa mártírjaként” és nem Krisztus vértanújaként emlegette volna Morus Tamást.

Van valami gondviselészerű abban, hogy – amint erre Brad Gregory a már idézett szép tanulmányában rámutatott – egymástól teljesen függetlenül a Krisztusért való szenvedésről, az üldöztetésről, a mártírhalálról ugyanazokat a bibliai igéket idézték szó szerint, minden bizonnyal önmagukra is gondolva. E két 16. századi, epikus méretű hirtető, noha egymással teljesen ellentétes módon értelmezték a Bibliát, s egészen másképpen

gondolkodtak az írástérlemzés és a tekintély viszonyáról, mégis ugyanazzal a lelki érzékenységgel fordultak Krisztus és az apostolok szavaihoz, amikor a keresztény szenvedésről és mártíriumról szóló igéket önmagukra alkalmazták. Mindketten vallották a Jelenések könyve szerzőjével: „Légy hű mindhalálig és neked adom az élet koronáját” (Jel 2,10).

Tyndale és Morus a 16. századi angol katolikus és protestáns mártírium klasszikus típusai, prototípusai lettek: az ő mártírhaláluk posztfigurációi voltak mind a katolikus Véres Mária uralkodása (1553–1558) alatti evangéliumi – ahogy később nevezték őket: protestáns – mártírok, mind pedig a protestáns I. Erzsébet hosszú regnálása (1558–1602) alatt szintén üldözött, s a hitükért ugyancsak a vértanúságot is vállaló katolikus mártírok.

³² „At last, after much reasoning, when no reason would serve, although he deserved no death, he was condemned by virtue of the emperor's decree, made in the assembly at Augsburg. Brought forth to the place of execution, he was tied to the stake, strangled by the hangman, and afterwards consumed with fire, at the town of Vilvorde, A. D. 1536; crying at the stake with a fervent zeal, and a loud voice, »Lord! open the king of England's eyes.«” <http://www.ccel.org/ffoxe/martyrs/fox112.htm> (utolsó letöltés: 2014. október 1.) Vö. Foxe's *Book of Martyrs*, i. m., 13–20.

³³ Lásd fentebb. *A hamis sáfárról szóló példázatból* vett idézetben.

³⁴ *Complete Works of St. Thomas More*, XII, *A Dialogue of Comfort against Tribulation*, ed. Louis L. Martz, Frank Manley, New Haven (CT), Yale University Press, 1976, 314/12–14.